

Had het leraarschap eertijds status? De dramatische schoolcarrière van Joannes Murmellius (ca. 1480-1517) – *Juliette Groenland*

Geachte mede-neolatinisten,

Het is mij een eer en genoegen op onze jaarlijkse ontmoetingsdag te mogen spreken over mijn proefschrift, dat ik juist eind deze maand naar de drukker zal brengen.¹ Het verheugt me in het bijzonder dat ik me vandaag in het gezelschap bevind van drie sprekers die net als ik (en menig ander hier aanwezig) uit eigen ervaring kunnen getuigen van het bezielend meesterschap van Chris Heesakkers. Over de onschatbare waarde van goed meesterschap en de stimulerende invloed die een enkele leraar op een volgende generatie kan uitoefenen gaat mijn proefschrift.

Joannes Murmellius behoorde met zijn tijdgenoot Erasmus tot de vroege humanisten die zich na het baanbrekende werk van de generatie van Agricola inspanden voor de verspreiding van het humanisme. Als ware liefhebbers van de *studia humanitatis* richtten zij hun aandacht in de eerste plaats op het onderwijs. Zoals Bot in zijn proefschrift uit 1955 aantoonde, voltrok zich op de Latijnse scholen in de Nederlanden in de korte tijdsperiode van 1500 tot 1520 de revolutionaire overgang naar een humanistisch onderwijssysteem.² Gedurende de zogenaamde middeleeuwen hadden scholen, ten dienste van de geestelijkheid, opgeleid voor een kerkelijke loopbaan. Maar met de opkomst van de steden waren de meeste scholen onder zeggenschap van het stadsbestuur gekomen en was ook onder de stedelijke elite de vraag naar scholing opgekomen. De humanisten kwamen met hun aandacht voor onderwijs én opvoeding tegemoet aan de behoefte aan een brede opleiding voor geestelijkheid, wetenschappers en notabelen. Hun scholing, waarbij taal en moraal hand in hand gingen, behelsde naast kennisoverdracht nadrukkelijk ook maatschappelijke vorming. Het welslagen van de humanistische onderwijshervorming was niet alleen aan onvolprezen, meer academische pedagogen als Agricola en Erasmus te danken. Het waren de mannen van de praktijk die met hun voeten in de modder de idealen daadwerkelijk gestalte gaven.

Joannes Murmellius heeft zich juist in de cruciale eerste twee decennia van de zestiende eeuw onderscheiden als onderwijzer en humanistisch geleerde. In tegenstelling tot zijn collega-schoolmeesters publiceerde hij talrijke werken ter ondersteuning van de humanistische onderwijsvernieuwing. Vandaag de dag vormt zijn oeuvre een unieke bron voor het vroeg-zestiende-eeuwse onderwijs

¹ Onderstaande tekst is een schriftelijke weergave van de op 11 november 2005 gehouden voordracht in de Dominicuskerk te Amsterdam. Het proefschrift, getiteld *Een humanist maakt school. De onderwijsvernieuwer Joannes Murmellius (ca. 1480-1517)*, werd op 13 januari 2006 verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam. Een handelseditie is momenteel in voorbereiding. Nader bericht zal worden gepubliceerd op www.murmellius.com.

² P.N.M. Bot, *Humanisme en onderwijs in Nederland*, Utrecht-Antwerpen 1955, 39-43.

aan de Latijnse school en de introductie van het humanisme. Als schoolmeester in Münster en Alkmaar gaf Murmellius in de eerste plaats in de schoolpraktijk van alledag gestalte aan de onderwijsvernieuwing. In de slechts zeventien jaren van werkzaamheid die hem beschoren waren, nam hij talloze leerlingen onder zijn hoede die van heinde en verre op zijn reputatie als pedagoog afkwamen en later in zijn voetspoor zouden treden. Daarnaast heeft hij kans gezien een indrukwekkend oeuvre te vervaardigen, dat deels nog generaties lang gebruikt zou worden en zijn weg zou vinden naar een internationaal lezerspubliek. De ruim vijftig werken die Murmellius gepubliceerd heeft – pedagogische traktaten, tekstuitgaven, leerboeken en dichtbundels – getuigen stuk voor stuk van zijn geestdrift voor de humanistische onderwijshervorming.

Als ik Murmellius' loopbaan overzie, ontwaar ik naast hartstochtelijk en inspirerend meesterschap, nog een tweede, minder heuglijk fenomeen dat wel van alle tijden lijkt te zijn. U hebt het al opgemaakt uit de titel van mijn lezing: het geringe aanzien en in samenhang daarmee de schamele financiële compensatie die leraren veelal voor lief moeten nemen. Over het zware bestaan van hedendaagse middelbare-schooldocenten is genoeg te doen. Evenmin hoeft ik ten overstaan van u uit te wijden over de zuinige deeltijdaanstellingen waarmee universitair docenten en hoogleraren zich vandaag de dag al te vaak tevreden moeten stellen.

Toch hoop ik dat mijn verhaal u zal opvrolijken. Het is vast de invloed van mijn pas aangevatte postdoctoraal onderzoek naar zeventiende-eeuwse historiedrama's. Terwijl mijn proefschrift over Murmellius de vorm heeft gekregen van een intellectuele biografie, bekruipt me steeds sterker het gevoel dat zijn leven en werken zich net zo goed zouden lenen voor een tragedie: een treurspel over een heuse stoïsche held, die zich in voorspoed weet te matigen en in tegenspoed *constantia* vertoont, standvastig als hij is in zijn onbaatzuchtige strijd voor de humanistische onderwijshervorming en daarmee voor het welzijn van de toekomstige mensheid. Tegelijk is het hele stuk door de dreiging voelbaar van zijn jammerlijke, maar noodlottige ondergang, waarmee het verhaal welhaast moet eindigen. Maar ondanks de onvermijdelijk jammerlijke afloop zijn er, zoals in ieder fatsoenlijk historiedrama, ook lichtpuntjes aan het verhaal. Aan het slot duikt plots een heuse *deus ex machina* op om vertroostende woorden te spreken. Om nog maar te zwijgen van de *katharsis* die de beschouwing van Murmellius' leven bij het publiek teweegbrengt. Was het bestaan vijf eeuwen geleden over het algemeen gesproken al onzekerder en fragieler, u zult verlichting kunnen putten uit de onvermijdelijke slotsom dat zeker het lot van een toenmalige leraar stukken beklagenswaardiger was dan dat van zijn gemiddelde hedendaagse collega.

Als we de eenheden van plaats en tijd met een korreltje zout nemen (ook een toneeldichter als Heinsius lichtte daarmee per slot van rekening enigszins de

hand), kan Murmellius' levensloop zeer wel in vijf bedrijven worden opgedeeld. Het eerste bedrijf, een roerende scène die zich afspeelt in zijn vaderstad Roermond, kan rechtstreeks ontleend worden uit Murmellius' eigen werk. In het voorwoord van zijn pedagogisch traktaat *Didascalici libri duo*, schildert hij met enig pathos hoe zijn stervende vader hem op jonge leeftijd enkele laatste levenswijsheden heeft meegegeven:

Mijn vader Derick van Murmelt, een nauwelijks geletterd maar bijzonder intelligent en gelovig man, sprak mij, enkele dagen voordat hij uit dit leven heenging, als volgt toe: 'Je ziet, mijn lieve zoon, in welk gevaar mijn leven nu verkeert en hoezeer de dood met rasse schreden nadert. Omdat je mijn enig kind bent en ik, zoals het hoort, niemand anders zo liefheb, wil ik, voordat ik het leven laat, met Gods hulp enkele woorden tot je spreken die jou, naar ik hoop, tot voordeel zullen strekken: luister dus aandachtig en neem zorgvuldig de zwakke woorden uit de mond van je stervende vader op. Eer God boven alles; zonder zijn genade kan een mens niets goeds ten deel vallen. Heb eerbied voor je vaderstad, moeder en overige verwanten. Vergeet mij niet, zolang je leeft. Ook al is het erfdeel dat ik je zal nalaten gering, toch heb je veel te danken aan mij, jouw vader, die jou tot nu toe niet alleen beschaving en intellectuele vorming heeft bijgebracht, maar jou ook aan leraren in de edele kunsten heeft toevertrouwd om je te bekwamen in zowel de letteren als de goede zeden. Thans, met de dood voor ogen, span ik me in om jou, nog maar een kind, het goede levenspad te wijzen, waarop je, naar ik hoop, niet zult aflaten ijverig voort te gaan onder Gods leiding. Maar aangezien ik je deze zaken voorheen al vaak genoeg op het hart heb gedrukt, zal ik mijn woorden staken en je alleen nog een paar opmerkingen toevoegen, die je, zo bid ik je, altijd in gedachten moet houden.

Leg je op de kunsten die men de vrije noemt, met de grootst mogelijke ijver toe en besteed meer zorg aan de geest dan aan het lichaam. Want de bestudering van die kunsten is een stimulans voor de jeugd en een vreugde voor de ouderdom, een sieraad in voorspoed en in tegenspoed een toevlucht en troost, in huis een bron van genoeg en buitenshuis allerminst een beletsel, en een metgezel 's nachts, op reis, en op het land.³ Aangezien de geest het lichaam ver te boven gaat, verdient de eerste veel meer aandacht dan de laatste en moet onwetendheid als de pest voor de ziel worden uitgebannen.' Met deze woorden nam mijn vader afscheid van mij, terwijl ik met hem hilde. Ik heb hem, voorzover mijn verdriet het spreken niet in de weg stond, geantwoord dat ik aan zijn woorden

³ Cicero, *Pro Archia* 7.16.

gehoor zou geven. En vanaf die dag heb ik me met meer dan gewone ijver aan de goede kunsten gewijd.⁴

De toon is gezet: eensklaps wordt duidelijk dat Murmellius van eenvoudige en onbemiddelde huize is, maar wel van kindsbeen af rijkelijk bedeed met piëteit, normbesef en leergierigheid. Zo ligt zijn hele toekomst als humanistisch leraar al in deze ene scène besloten. Wel moet het publiek een opzichtige dichtertlijke vrijheid voor lief nemen, hoezeer die ook de levensechtheid van de voorstelling teniet doet: de nauwelijks geletterde Derick van Murmelt beschrijft de zegeningen van de vrije kunsten in een fraaie Latijnse volzin die rechtstreeks aan Cicero is ontleend.

Het tweede bedrijf van het historiestuk zou een veelzeggend beeld moeten geven van zijn studietijd als uitwonende arme student – zonder een vader of een vermogend familielid om op terug te kunnen vallen, maar in het gezelschap van zijn jeugdvriend Hendrik Kellener, afkomstig uit een gefortuneerd Roermonds notabelengeslacht. Murmellius trok eerst met hem naar Deventer, waar hij de hoogste klassen van de beroemde Latijnse school van Alexander Hegius bezocht. Daarna liet hij zich in 1496 als *pauper* aan de artesfaculteit van de Universiteit van Keulen inschrijven. Dankzij zijn gedegen Deventer vooropleiding behaalde hij al na acht maanden zijn baccalaureaat en vier jaar later zijn magistergraad. Over Murmellius' studietijd in Keulen valt genoeg te vertellen, zeker in het licht van de latere confrontaties tussen hervormingsgezinde humanisten en de door dezen als *viri obscuri* (*Dunkelmänner*) verketterde gevestigde theologen – maar die stof kan beter gereserveerd worden voor een afzonderlijk historiedrama.

Het tweede bedrijf van dit stuk kan niet anders dan in Deventer gesitueerd worden. Want niet alleen was Joannes Murmellius zelf een uitermate charismatisch en invloedrijk leraar, hij was op zijn beurt door een al even

⁴ 'Pater meus Theodoricus Murmellius, homo exigue premodum litterature at spectato vir ingenio fideique plenus, paucis ante diebus quam ex hac vita migraret, me in hunc modum allocutus est. "Vides, fili suavissime, quo in periculo vita nunc mea versetur utque fatis instantibus premar. Quare cum te unicum habeam uniceque (ut par est) amem, cupio, prius quam rebus humanis renunciem, deo aspirante nonnulla quae in rem tuam fore spero tecum loqui. Prebe igitur te attentum et languidas prope moribundi oris voces diligenter accipe. Deum in primis colito, citra cuius beneficium nihil boni mortalibus contingere potest. In patriam, matrem et necessarios pius esto. Mei quoad vives ne obliviscitor. Quaquam enim modicum tibi patrimonium sum relicturus, multum tamen debes mihi patri tuo, qui te hactenus non solum honeste liberaliterque educavi, verum etiam ingenuarum artium professoribus tradidi cum litteris tum bonis moribus excolendum. Et nunc id ago iamiam moriturus, ut puericie tue recte vivendi viam premonstrem, qua utinam sedulo progredi deo duce perseveres. Quoniam autem horum antehac sepius te admonui, finem loquendi faciam si paucula adiecero, que ut semper in mente habeas precor. Artibus quas liberales vocant que poteris diligentissime studeto, et magis animo quam corpori curam impendito. Illarum enim studia adolescentiam agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perflugium ac solatium prebent, delectant domi, non impediunt foris, pernocant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Atque ut animus longe corpori prestat, ita illi multo diligentius quam huic vacare oportet ignorantiamque quasi pestem quandam mentis abiicere." His dictis me collachrymantem dimisit pater. Ego, quantum loqui permisit dolor, me obtemperatum respondi. Et ex illa hora bonarum artium fui solito studiosior.' Murmellius, *Didascalici libri duo*. Keulen, Quentell 1510, a ii r^o -v^o (Münster ULB, Rara X 3042).

befaamd leermeester op het pad van zijn levensvervulling gezet: de Deventer rector Alexander Hegius, die zijn kennis van de *studia humanitatis* naar eigen zeggen weer van Rudolf Agricola had. Dat maakt Murmellius in feite tot een broer van Erasmus, de sterleerling van Hegius. Erasmus betitelt zichzelf in zijn *Adagia* in een eerbetoon aan zijn leermeesters als een zoon van Hegius en een kleinzoon van Agricola.⁵ Waar Erasmus als pedagoog meer naar grootvader aardde, ging Murmellius voort op het door Hegius gebaande pad van de schoolpraktijk. Agricola gaf in zijn brieven ruitelijk toe dat hij er de man niet naar was om de veeleisende taak van schoolmeester op zich te nemen, een betrekking die, zo schrijft hij ‘bovendien laag in aanzien staat.’⁶ Hij verkoos de stilte van de studeerkamer boven het roerige leraarsbestaan.

Hegius was een voorbeeldig leermeester, afgaande op getuigenissen van zijn leerlingen, alleen al door zijn vlijtige, piëteitsvolle en sobere leefwijze. Het heeft er alle schijn van dat hij inwoonde bij de boekdrukker Pafraet. Bij zijn dood in 1498 bleek dat hij werkelijk al zijn bezittingen reeds bij leven met de armen had gedeeld en voor zichzelf slechts boeken en wat schamele kleren had behouden.⁷ Uit Murmellius’ geschriften komt naar voren dat Hegius voor hem ook in praktische zin een voorbeeld was: in navolging van zijn leermeester liet hij leerlingen in opschrijfboekjes spreekwoorden en citaten optekenen. Ook het belang van elementair onderricht in de tweede klassieke taal, het Grieks, had hij in Deventer leren inzien. Maar vooral maakte hij onder de Deventer rector kennis met de klassieke literatuur. Hegius oefende in navolging van Italiaanse humanisten kritiek uit op het *Doctrinale*, de nog altijd gangbare Latijnse grammatica in verzen die rond 1200 door Alexander de Villa Dei was samengesteld. Toch handhaafde Hegius het middeleeuwse leerboek wel, zij het in aangepaste vorm. De uitgebreide taalfilosofische opmerkingen, waarmee het oorspronkelijke handboek door scholastieke commentatoren was verzwaard, werden geschrapt.⁸ In plaats daarvan werd, om de leerling de hand te reiken, een beknopte toelichting in het Latijn en ook wel in het Nederduits toegevoegd. Citaten uit antieke auteurs, de Heilige Schrift en Italiaanse humanisten maakten de regels aanschouwelijk. Waar Hegius tot een verbeterde versie van het *Doctrinale* zijn toevlucht nam, zou Murmellius nieuwe humanistische boeken schrijven, die het middeleeuwse handboek geheel konden vervangen.

Het derde bedrijf van het historiedrama is cruciaal, omdat de held hier ondanks of misschien juist dankzij de nodige tegenwerking zijn ware aard toont. Plaats van handeling is Münster en voor een goed begrip zijn drie scènes onontbeerlijk. De beginscène moet duidelijk maken hoe het kwam dat Murmellius in Münster ging lesgeven en wat voor positie hij in het maatschappelijk bestel innam.

⁵ Erasmus, *Adagia* 339, in: ASD II.1, 440, r. 819-822.

⁶ Agricola, *Epistolae* 30.4, in: A.H. van der Laan & F. Akkerman, *Rudolph Agricola Letters*, Assen 2002, 182.

⁷ J.C. Bedaux, *Hegius poeta. Het leven en de Latijnse gedichten van Alexander Hegius*, s.l. 1998, 39.

⁸ Cf. D. Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei*, Berlin 1893 (repr. New York 1974), LVII en LXIV-LXV.

Murmellius schrijft zelf over zijn overgang van het studentenleven naar het leraarschap:

De fortuna keerde zich echter tegen mij en niet lang daarna werd ik gedwongen anderen les te geven terwijl ik liever van anderen les had willen krijgen, en was ik genoodzaakt grammatica te onderwijzen, terwijl ik veeleer verlangde college te volgen in het helder en zuiver interpreteren van de Heilige Schrift.⁹

Als pedagoog zou Murmellius leerlingen bij herhaling op het hart drukken dat een theologiestudie het ideale einddoel van een schoolloopbaan was. Maar voor hem zelf bleef die bovenbouwstudie buiten bereik. Dat gold voor het leeuwendeel van de arme studenten.

Een studie aan de voorbereidende artesfaculteit was voor onbemiddelde jongens nog wel weggelegd, zeker aan een typische armenbursa als de *Laurentiana*, waartoe Murmellius behoorde. De regenten en *magistri* van de *bursae*, voor hun inkomsten grotendeels afhankelijk van het lesgeld dat zij van studenten ontvingen, waren namelijk vrij in het bepalen van hun toelatingsbeleid ten aanzien van armen. Docenten die zich van concurrenten konden en wilden onderscheiden door hoge inkomsten, namen meer welgestelde studenten onder hun hoede. Andere *magistri*, vaak degenen die het zelf niet breed hadden, begeleidden uit piëteit juist betrekkelijk veel arme studenten. Zo trad een welbekende tendens van sociale polarisatie in werking: als een bursa eenmaal de reputatie verwierf veel armen op te nemen, daalde het prestige en kon er een ‘gulden vlucht’ van studenten uit de hogere klassen op gang komen. De bursa *Laurentiana* is in een sociologische studie getypeerd als armenherberg, die werd gemeden door welgestelde studenten.¹⁰ Murmellius kan er tevens baat bij hebben gehad dat aan de *Laurentiana* traditioneel veel Gelderse docenten lesgaven – zoals Joannes van Harderwijk, bij wie Murmellius zijn magistergraad behaalde.¹¹ Net als de meeste arme studenten bezocht Murmellius slechts één universiteit, terwijl fortuinlijker studenten zoals Agricola liefst meerdere, ook minder nabij gelegen buitenlandse universiteiten aandeden.¹² Wel behaalden onbemiddelde studenten aan die ene universiteit vaker dan hun welgestelde studiegenoten een titel in de *artes*. Terwijl het meer regel dan uitzondering was dat studenten de universiteit zonder graad verlieten, was voor arme studenten,

⁹ ‘Sed fortuna novercante compulsus sum non multo post alios docere, dum ab aliis mallet discere, et coactus profiteri artem grammaticam, dum magis cuperem audire dilucidam et synceram sacrorum voluminum explicationem.’ Murmellius, *Didascalici libri duo*, a ii v°.

¹⁰ R.C. Schwinges, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des Alten Reiches*, Stuttgart 1986, 452.

¹¹ Van de 133 *magistri* in de periode 1395-1559 is ruim 14,2% Geldenaar. M.E.E. Scheelen-Schutgens, ‘Gelderse studenten aan de Keulse universiteit van 1389 tot 1500’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 85/3 (1972), 366; E. Meuthen, ‘Die Artesfakultät der alten Kölner Universität’, in: A. Zimmerman (ed.), *Die Kölner Universität im Mittelalter. Geistige Wurzeln und soziale Wirklichkeit*, Berlin-New York 1989, 377.

¹² Schwinges, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert*, 463-464.

die weinig kruiwagens op hun weg mochten verwachten, een titel onontbeerlijk om een goede maatschappelijke positie te verwerven.

Om werkelijk hogerop te komen in de maatschappij telden achtergrond en connecties zwaarder dan een graad. Voor een administratieve betrekking als secretaris of een kerkelijk ambt was een artesdiploma mooi meegenomen. Maar het percentage van Utrechtse seculiere priesters met een universitaire graad bedroeg rond 1500 naar schatting nog slechts 20%. De posten in het openbaar bestuur werden veelal onder de adel en hogere burgerij verdeeld. Ook een promotie aan een hogere faculteit was slechts voor een minieme minderheid van de arme studenten weggelegd, zoals Murmellius ondervond. De kosten voor nog eens een paar jaar studie en niet in de laatste plaats de promotie zelf waren bijzonder hoog. In de artesfaculteit vonden massale promoties plaats, waarbij minder vermogenden gratis konden meeliften als een bepaald quotum aan betalende studenten zijn bul behaalde. Bij een promotie aan de hogere faculteiten ontkwam de promovendus echter niet aan de kosten voor een feest en een promotiediner.¹³

Het Latijnse schoolonderwijs, het werkterrein waarin Murmellius noodgedwongen terecht kwam, was bij uitstek een afzetmarkt voor minder bevoorrechte afgestudeerden in de artes. De meeste leraren aan een stadschool, zeker degenen in de hogere klassen, waren in het bezit van een titel.¹⁴ Maar een baan als leraar stond in laag aanzien, zoals Agricola al te kennen had gegeven, en trok dus met name magistri die niet voor een alternatief bestaan konden kiezen.¹⁵ Het bezwaar van Agricola dat een onderwijzend leven lastig verenigbaar is met de stille studeerkamer, lijkt Murmellius tot op zekere hoogte te hebben gedeeld. In de voorwoorden van zijn werken verklaarde hij keer op keer dat hij ze in de schaarse gestolen uurtjes die hem als schoolman restten haastig had samengesteld. Natuurlijk, dit zijn topische verzuchtingen in een *captatio benevolentiae*, getuigend van een gepaste bescheidenheid. Maar ik kan me goed voorstellen dat zulke uitspraken niettemin een kern van waarheid bevatten.

Murmellius droeg zijn kruis niet alleen waardig, hij omhelsde zelfs zijn lotsbestemming. Daarbij hielp het dat hij in Münster een inspirerend beschermheer trof in de humanistische domproost Rudolf van Langen. Deze was bevriend met Agricola en Hegius en deelde met Murmellius een voorliefde voor Prudentius en Boethius. Van Langen had al langer plannen gekoesterd voor een humanistische onderwijsvernieuwing van de domschool, naar het voorbeeld van de Deventer school. In 1500 zag hij daadwerkelijk zijn kans schoon om de hervorming een vliegende start te geven door een drastische vernieuwing van het onderwijsteam. Alumni uit Deventer hadden bij de recruterings

¹³ Schwinges, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert*, 465.

¹⁴ Vanwege het ontbreken van een graad zou Bartholomaeus van Keulen, leraar in Deventer en Alkmaar, door velen miskend zijn, ook al waren zijn kwaliteiten in de onderwijspraktijk onmiskenbaar.

¹⁵ R.R. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen*. Utrecht-Antwerpen 1954, 119-121.

vanzelfsprekend een streepje voor. Murmellius had waarschijnlijk al indruk gemaakt op Van Langens contacten in Keulen, in het bijzonder de aan Van Langen geparenteerde Hermannus Buschius. In Murmellius' studententijd doceerde deze aan de Laurentiana het nieuwe humanistische vak poëzie. In de daaropvolgende jaren ontwikkelden de twee voorvechters van de *studia humanitatis* zich tot ware boezemvrienden.

Over Murmellius' aantreden in Münster vertelt de weinig betrouwbare Westfaalse historiograaf Hamelmann het volgende verhaal, dat bol staat van aantoonbare onjuistheden: Murmellius zou in 1498, na door de barbaren uit Keulen verdreven te zijn, in Deventer tevergeefs bij Hegius emplooi gezocht hebben. Vervolgens zou hij zich uit wanhoop hebben aangemeld voor het leger, maar, nadat Hegius op hem ingesproken had, het besluit hebben genomen toch eerst bij Van Langen zijn geluk te beproeven. Met een lans in de hand zou hij de domproost in proza en poëzie hebben aangesproken, 'alsof hij, als hij daar in dat gezelschap wederom geen succes boekte, definitief voor de krijgsmacht zou kiezen – overal woedden immers barbaarse brabbelaars'.¹⁶ Verrast door de gevatheid van de jonge Murmellius zou Van Langen hem aan zijn tafel genood hebben en overtuigd zijn geraakt van diens 'singulare ingenium, memoria praecellens et eruditio non vulgaris'. De domproost zou hem tijdelijk in huis genomen hebben en hem de baan van corrector bezorgd hebben.¹⁷ Het rectoraat zou al eerder vergeven zijn aan een andere Deventer alumnus, Timann Kemener. Van Langen had Kemener volgens Hamelmann zelf voorgedragen op grond van zijn *persona* en *gravitas* (zijn gezaghebbende of zelfs regenteske persoonlijkheid), hoewel qua *doctrina* (in wetenschappelijk opzicht) de voorkeur was uitgegaan naar andere kandidaten.¹⁸

Ongeacht het waarheidsgehalte is de berichtgeving van Hamelmann, die zelf van circa 1538 tot 1540 leerling van de domschool was,¹⁹ van blijvende waarde als bewijs hoe legendarisch de hervorming van 1500 was. Het nieuwe docentencorps omarmde het imago van onderwijsvernieuwers dan ook welbewust. Kemener en vooral ook Murmellius zouden zich inspannen om met nieuwe schoolboeken de domschool in brede kring als humanistische voorhoedeschool op de kaart te zetten. Hamelmanns beschrijving van de opmaat naar dit succesvolle hoofdstuk uit de cultuurgeschiedenis van Westfalen kan (ontdaan van de meest flagrante onjuistheden) in grote lijnen worden overgenomen als openingsscène van het derde bedrijf van het historiedrama. Het relaas van de benoeming van rector en corrector kondigt al in een notendop de krachtmeting tussen de twee heren aan. Kemener wordt op grond van zijn autoritaire attitude bedeed met de schoolleiding. Murmellius kandideert zich

¹⁶ 'Ut si ibi iterum eo medio non succederet, totum se reciperet in exercitum militum: adeo ubique ferociebant barbari blateratores.' H. Detmer, *Hermann Hamelmanns Geschichtliche Werke*, vol. 1.2, Münster 1905, 18 (W 267).

¹⁷ Ibid. 18 (W 267).

¹⁸ Ibid. 17 (W 266).

¹⁹ K. Löffler, *Hermann Hamelmanns Geschichtliche Werke*, vol. 2, Münster 1913, 11.

met jeugdige bravoure dankzij retorisch machtsvertoon en een onuitputtelijk reservoir aan citaten, voor de vuist weg ten beste gegeven, vanuit het niets voor de positie van *runner-up*. Het toppunt van theatraliteit wordt bereikt met de allegorische verschijning van Murmellius, als hij als soldaat-in-spe met de lans in de hand zijn opwachting maakt bij nestor Van Langen. Deze anekdote van de vermeende, in de kiem gesmoorde militaire carrière van Murmellius vond als kaal feit zonder meer zijn weg naar negentiende-eeuwse biografische woordenboeken.²⁰ Uiteraard moet het soldatentenu veeleer symbolisch geduid worden. In Murmellius trof Van Langen zijn gedroomde humanistische voorvechter in de strijd tegen de barbaren.

Tekenend voor de veelbelovende indruk die Murmellius, met of zonder uniform, gemaakt moet hebben, is het feit dat aan de kersverse *magister artium* in het prestigieuze nieuwe docententeam van de domschool de positie van conrector werd toebedeeld. Van Langen vond in Murmellius de Achilles die onmisbaar was voor een zege in de strijd tegen de ongeletterden en de vijanden van het humanisme. Maar ook deze Achilles zou intern in conflict komen met zijn eigen Agamemnon. Hamelmann kenschetst, in het licht van de verwickelingen die zouden volgen, niet onaannemelijk de tegenstelling tussen de geniale branie van Murmellius en de kleingeestige schoolfrik Kemener.

In een tweede scène zijn we terstond getuige van een felle woordenwisseling tussen Murmellius en Kemener die de escalatie van onderhuidse spanningen verbeeldt. In werkelijkheid zou het conflict eerst jaren onder de oppervlakte sluimeren voordat het tot een openlijke breuk kwam. Publicaties van de twee kemphanen laten zien dat zij als onderwijsvernieuwers van meet af aan niet op één lijn zaten. Kemener publiceerde meteen in 1500 in het voetspoor van Hegius een nieuw commentaar op het *Doctrinale*, getiteld *Medulla aurea* (gouden kern). Vervolgens lijkt hij wel de noodzaak van een drastischer hervorming van het grammaticaonderwijs te hebben ingezien. In 1502 verscheen althans een zelfstandige grammatica van zijn hand die in essentie een radicale breuk met de traditie inhield. Kemeners *Compendium aureum etymologiae et syntacticae grammatices* was de eerste grammatica in Duitsland die zich na drie eeuwen als plaatsvervanger van het *Doctrinale* opwierp.²¹ Om kopers niet af te schrikken, werd al op het titelblad expliciet vermeld dat het werk alle stof bevat van de tot dusverre gangbare leerboeken, de *Donatus* en het *Doctrinale*. Deze pretentie onthult tegelijkertijd de zwakte van het handboek. Het werk had wel het didactische voordeel dat de verbuigingsregels in tabellen gevisualiseerd werden. Verwijzingen naar Vergilius, Terentius en de Heilige Schrift gaven het geheel een humanistisch jasje. Maar de systematiek en de drang naar volledigheid maakten het veeleer als naslagwerk bruikbaar dan als leergang voor scholieren – zeker niet voor beginners.

²⁰ Zie voor verwijzingen J.A. Groenland, *Een humanist maakt school*, 151 n. 631.

²¹ D. Reichling, *Die Reform der Domschule zu Münster im Jahre 1500*, Berlin 1900, 37.

De lijvige grammatica van de domschoolrector zal in Murmellius' ogen nauwelijks werkbaarder zijn geweest dan het door hem verafschuwde *Doctrinale*. Hij streefde in de eerste plaats naar goed *literatuur*onderwijs, waartoe beknopt grammaticaonderricht niet meer dan een middel was. Murmellius' eerste publicaties laten zien dat hij een scherp inzicht had in de prangende desiderata voor een radicale, op humanistische leest geschoeide onderwijshervorming. Om de leerlingen daadwerkelijk in de klassieke literatuur onder te kunnen dompelen was er een dringende behoefte aan tekstedities. Murmellius gaf verscheidene klassieke en oudchristelijke geschriften uit, bij voorkeur met een commentaar dat de talige en literaire aspecten van de tekst ontsloot en tevens aan de morele implicaties aandacht schonk. Een van zijn eerste publicaties was een bloemlezing van Tibullus, Ovidius en Propertius, die een laaiend succes zou worden.²² Het boek zou niet alleen zijn auteur, maar ook de periode van het renaissancehumanisme ruimschoots overleven en in de achttiende eeuw nog als wijdverbreid schoolboek te boek staan.²³ Zeker 130 edities heb ik tot nu toe kunnen traceren, verschenen in alle delen van Duitsland en Nederland, tot in het jaar 1789 aan toe.²⁴

Voor de leerlingen die doorgaans alleen met de volkstaal waren opgegroeid, waren ter ondersteuning van de eerste taalverwerving naast leesboeken elementaire grammaticale en lexicale hulpmiddelen onontbeerlijk. Ook in deze vraag naar handzame, eenvoudige leerboeken trachtte Murmellius te voorzien. Zo is een andere vroege publicatie van Murmellius zijn *Opus de compositione verborum* (ca. 1500-1502), een beknopt overzicht van werkwoorden, hun samenstellingen en hun betekenis. Om de beginnende leerlingen tegemoet te komen wordt van de werkwoorden een vertaling in de volkstaal gegeven. Om een natuurlijke taalverwering van het Latijn te stimuleren wordt het gebruik van de werkwoorden toegelicht aan de hand van citaten van een keur aan klassieke auteurs.²⁵ Het handboekje vond niet alleen op korte termijn zijn weg naar scholen in Duitsland en Nederland, maar ook nog jaren na Murmellius' dood naar onder meer Engelse (1529) en Deense scholieren (1554).

Met hun basale karakter dragen dergelijke lesboeken al onmiskenbaar het stempel van de hooggestemde humanistische idealen die Murmellius voor ogen stonden. Daarnaast gaf Murmellius als enige leraar aan de domschool ook in meer ideologisch getinte publicaties ruchtbaarheid aan de humanistische

²² *Ex elegiis Tibulli, Propertii et Ovidii selecti versus* (ca. 1500-1502), later ook verschenen als *Varia Tibulii, Propertii et Nasonis Ovidii poetarum carmina* of *Tibulli, Propertii et Ovidii flores* of *Loci communes sententiosorum versus ex elegiis Tibulli, Propertii, et Ovidii*.

²³ In het voorwoord van het *Real-Schul-Lexikon* van B. Hederich uit het begin van de achttiende eeuw. H.A. Erhard, 'Erinnerungen an Rudolf von Langen und seine Zeitgenossen', in: *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde*, vol. 1 (1838), 62.

²⁴ Zie voor een overzicht van de edities de uitgebreide bibliografie op www.murmellius.com.

²⁵ De auteurs die Murmellius in het handboek bij herhaling aanhaalt zijn populaire schoolauteurs als Plautus, Terentius, Cicero, Vergilius en Horatius. Daarnaast citeert hij onder meer Ennius, Varro, Lucanus, Statius, Martialis, Suetonius, Apuleius, Lactantius, Gellius en Claudianus.

grondslagen van de schoolhervorming. In zijn pedagogisch traktaat *Enchiridion scholasticorum* (1505) vertolkte hij zijn onderwijskundige uitgangspunten en vernieuwende denkbeelden voor een breder publiek. Tevens gaf hij zijn eerste poëziebundels uit, waaronder zijn veelgeprezen *Elegiae morales* (1508). Met hun ethische inslag en voorbeeldige compositie waren deze eveneens geschikt om in woord en daad – als lesmateriaal – de *studia humanitatis* te verbreiden. Met de dedicaties van afzonderlijke gedichten aan tal van leraren, geestelijken en notabelen uit zijn meer en minder nabije omgeving, tot aan de hertog van Gelre toe, verzekerde hij zich ruimschoots van aandacht voor zijn poëtisch meesterstuk. De vier boeken elegieën rond het typisch humanistische thema van de menselijke waardigheid leverden hem definitief erkenning op als humanist.

Murmellius' succes zal het sluimerende conflict met Kemener geen goed hebben gedaan. Maar uit opmerkingen die Murmellius zich in diverse voorwoorden laat ontvallen, blijkt dat het conflict in essentie van meer principiële aard was. Met groeiende wrevel en ongeduld zette hij zich af tegen niet nader omschreven schoolboekenauteurs die logge, niet te behappen compendia compileren in plaats van zich verdienstelijk te maken door de uitgave van beknopte handleidingen en oudchristelijke en klassieke tekstedities. De vlammende woordenwisseling tussen Murmellius en Kemener die me in het derde bedrijf voor ogen staat, zou dan ook uit dergelijke steken moeten bestaan – bijvoorbeeld het snedige verwijt dat Murmellius in een gedichtenbundel uit 1508 opnam:

Hij is een stakker, die schoolmeester – in het algemeen gesproken –,
 Die zich in zijn eigen school alleen maar
 Verwaardigt om het allerminst coherente werk te
 Doceren dat hij met rudimentair verstand,
 Op jacht naar een karig beetje roem, vluchtiger dan de
 Wind en het water in de rivier,
 Of uit op winst zonder waarde,
 Overall vandaan heeft vergaard door brokstukken te stelen.

(...)

Deze man gelooft dat hij boeken heeft geleverd die scholieren
 Tijd besparen (*compendia* zijn), terwijl ze alleen maar tijd kosten
 (*dispendia* zijn).

Met foeilelijke barbarij maakt hij schoon schip,
 (daar laat hij zich althans op voorstaan) maar zelf is hij nauwelijks
 latinist.²⁶

²⁶ 'Sordet quilibet ille litterator, / Qui nil in proprio docere ludo / Dignatur, nisi quod rudi Minerva, / Captans gloriolas fugatiores / Ventis et fluviatili liquore; / Aut quaestum sibi comparans inanem, / Frustis undique corrogarit ipse / Surreptis opus haud sibi cohaerens. / (...) / Hic compendia se dedisse credit, / Cum dispendia sint scolasticorum; / Foedam barbariem repurgat ille, / (Ut iactat), sed et ipse vix latinus.' Murmellius, *Liber Aeglogarum*. [Zwolle, P. Os van Breda of T. Peterszoon Os van Breda, ca. 1507], [D ij] v^o - [D iv] r^o (Amsterdam UB, Ned. Inc. 547).

Aan het slot van de scène moet Murmellius ondanks zijn gevatheid toch het onderspit delven en door een gekrenkte Kemener van het toneel gejaagd worden. Zoals hij ook in 1508 niet op de domschool kon aanblijven, maar werd weggepromoveerd naar de minder vooraanstaande parochieschool van St. Ludgeri in Münster. Weliswaar werd hij daar rector, maar aangezien de domschool de onbetwiste eerste school van de stad was, was hij in feite nog altijd de tweede man binnen het Münsterse bestel.

Murmellius' onmacht hing samen met de hachelijke rechtspositie die een zogenaamde ondermeester destijds had. De rector werd door de kerk of het stadsbestuur aangesteld tegen een zeker honorarium. Dat inkomen vulde hij aan met lesgelden van de leerlingen. De andere leraren, de zogenaamde ondermeesters, ressorteerden onder de rector en waren van hem afhankelijk voor hun salaris. Dit werkte misbruik in de hand. Dat Timann Kemener zich in dat opzicht niet onbetuigd liet, toont een episode uit Murmellius' laatste jaar in de domstad, die de grondslag kan vormen voor de slotscène van het derde bedrijf. Murmellius is inmiddels aan de domschool teruggekeerd onder de door hem zo openlijk gehekelde rector. Van Langen schijnt daartoe als bemiddelaar de nodige druk te hebben uitgeoefend. Daarbij kon Kemener eenvoudigweg niet meer om Murmellius heen. Deze was voor de buitenwereld de grote trekpleister van Münster. Omwille van zijn onderwijs trokken van heinde en verre leerlingen naar de hoofdstad van Westfalen. Zo had onder meer een jonge Joannes Bugenhagen pupillen vanuit Ingolstadt naar Murmellius toegestuurd, nadat deze eerder al zijn broer en ondermeester naar volle tevredenheid onderwezen had. Murmellius' bundel *Epistolae morales* (1513), waarin de lovende brief van Bugenhagen is opgenomen, bevat tevens de brieven van Joannes Caesarius, waaruit de stof voor de derde scène kan worden geput.²⁷ Caesarius, die in Bologna Grieks had geleerd, maakte vanaf 1510 in Keulen naam als 'degene die voor het eerst de Griekse letteren uit Italië bij ons heeft gebracht.'²⁸ In de zomer van 1512 schreef hij een eerste brief aan Murmellius, waarin hij diens hulp inriep bij een akkefietje met Kemener. Caesarius had klaarblijkelijk met de domschoolrector afgesproken om op korte termijn Griekse lessen te verzorgen in Münster. Ter voorbereiding had hij maar liefst 300 studieboeken uit Parijs laten overkomen, in de stellige overtuiging deze spoedig in Münster te kunnen slijten. Maar rector Kemener had vervolgens niets meer van zich laten horen. Uit de tweede brief, die Caesarius een half jaar later schrijft, blijkt dat hij intussen in Münster is geweest en het hele docententeam de beginselen van het Grieks heeft bijgebracht. Een van de ondermeesters is zelfs zo grondig geschoold dat hij

²⁷ Zie voor de tekst en een bespreking van Caesarius' brieven J.A. Groenland, *Een humanist maakt school*, 244-247 en App. *Flores* 5.17 en 5.18.

²⁸ 'Quique primus ad nos grecas ex Italia advexit litteras.' Ortwinus Gratius in een brief aan Murmellius, Keulen, 5 maart 1516, in: Boethius, *De consolatione philosophiae*, ed. Keulen, Quentell 1516, V 3 v°-V 4 r°.

voortaan de leerlingen Grieks kan onderwijzen. Caesarius betuigt Murmellius omstandig dank voor de complimenten en blijken van vriendschap die hij van hem heeft mogen ontvangen. Tegelijkertijd spuwt hij zijn gal over de rest van het docententeam, voorop de rector die als een ‘even onbetrouwbaar als onfatsoenlijk man’ wordt weggezet. Ook de meeste ondermeesters hebben hem teleurgesteld, omdat zij evenmin de toegezegde les gelden hebben voldaan. Per slot van rekening, zo laat hij weten, hebben al die maanden in Münster hem nauwelijks genoeg opgeleverd om zijn reiskosten te dekken. Van de plaatselijke arts heeft hij bij zijn vertrek zelfs twee hoornsguldens moeten lenen voor de reis huiswaarts. Het moet hem van het hart dat deze en een ondermeester hem bovendien elk twee stukken ham hadden toegezegd, wat eveneens een loze belofte bleek. Schijnbaar besluit hij dan zijn litanie met de verzuchting: ‘Waartoe verwijl ik bij banaliteiten die een geletterd man volstrekt onwaardig zijn?’ Wil Murmellius zo goed zijn hem bij Rudolf van Langen te excuseren omdat hij ongelukkigerwijs niet in persoon afscheid is komen nemen? Dan komt hij toch nog een keer terug op het door hem kennelijk felbegeerde vlees. Murmellius moet Van Langen zeggen dat Caesarius zich uit schroom niet bij de domproost heeft afgemeld, omdat hij zich dan over zijn karige loon had moeten beklagen en om een stuk ingezouten varkensham had moeten vragen.

Zo armetierig was dus de aftocht van de man die in zijn eentje verantwoordelijk was voor de ultieme bekroning van de Münsterse onderwijshervorming. Met het onderwijs in de beide klassieke talen was de reputatie van de domschool als humanistische voorhoedeschool bestendig gevestigd. Het moge duidelijk zijn: in de slotscène van het derde bedrijf klaagt Caesarius in een lange monoloog zijn nood, met als schrijnend hoogtepunt een smartenkreet vanwege de Westfaalse *Schinken* die aan zijn neus voorbij zijn gegaan. De oplettende toeschouwer zal de smadelijke aftocht van de baanbrekende leraar Grieks opvatten als een omineus teken voor het lot dat de protagonist wacht.

In het vierde bedrijf, dat zich in 1515 afspeelt, lijkt er vooralsnog geen vuiltje aan de lucht. Murmellius is in het Hollandse Alkmaar rector geworden, waar hij in alle vrijheid de stadschool bestiert. Voorgangers als Antonius Liber en Bartholomaeus van Keulen hadden ter plaatse de humanistische onderwijshervorming al in gang gezet. Murmellius ging voort op de ingeslagen weg met behulp van onderwijzers die zijn pedagogische opvattingen deelden. Een jonge Alardus van Amsterdam was er ondermeester. Voor het onderwijs in het Grieks werd Rutger Rescius aangesteld, die het naderhand tot hoogleraar in Leuven zou schoppen. Onder het rectoraat van Murmellius steeg het leerlingental tot fabelachtige hoogte. De bronnen spreken van maar liefst 900 leerlingen, afkomstig uit alle windstreken. Met de school floreerde ook de stedelijke economie. Alkmaar, dat toentertijd ongeveer 4000 inwoners telde,

werd een echte studentenstad.²⁹ Murmellius' publicaties waren al even succesvol. Zijn beginnersleerboek *Pappa* (1513), dat een echte bestseller zou blijken en gedeeltelijk in Poolse en Hongaarse edities zou uitkomen, verscheen in hoog tempo in nieuwe oplagen. Bovendien zag in 1514 eindelijk het commentaar op Boethius' *De consolatione philosophiae* het licht, dat Murmellius al sinds zijn eerste dagen als schoolmeester had voorbereid. In de editie incorporeerde Murmellius het kleine gedeelte van een commentaar van Agricola waarop hij de hand had kunnen leggen.³⁰ Murmellius' Boethiusuitgave, twee jaar eerder verschenen dan Erasmus' *Annotationes ad Novum Testamentum*, is een opmerkelijk vroege vrucht van humanistische tekstkritiek. Murmellius droeg de editie op aan Rudolf van Langen, die hem enkele conjecturen aan de hand had gedaan, *ope ingenii* of op grond van een alternatieve tekstversie.³¹ Zelf was Murmellius trots op een belangrijke verbetering ten opzichte van de gangbare uitgaven. Met behulp van bevriende specialisten in het Grieks, zoals Joannes Caesarius, had hij de Latijnse parafrases weer door de oorspronkelijke Griekse bewoordingen kunnen vervangen. Ook zijn brievenbundel *Epistolae morales* (1513) getuigt van de warme contacten die hij met vrienden in Keulen en Münster bleef onderhouden. In het zuiden doemde nu tevens de universiteitsstad Leuven in zijn blikveld op. Voor de Blijde Intocht van de vijftienjarige aartshertog Karel van Oostenrijk, de latere Karel V, componeerde Murmellius een bundel lofdichten op de jonge vorst. De *Charoleia* (1515) is zijn eerste en, door een noodlottige samenloop van omstandigheden, enige werk dat bij Dirk Martens het licht zag.

In 1515 genoot Murmellius nog van de stilte voor de storm. We zien hem in het vierde bedrijf dan ook tegenover een vriend uit Deventer vergenoegd opgeven over zijn nieuwe woonplaats – een conversatie die in werkelijkheid per brief gevoerd werd. Murmellius geeft te kennen opgelucht te zijn dat hij na dertien jaar de Münsterse domschool achter zich heeft kunnen laten, waar 'bepaalde leraren zich drukker maakten om de hoogte van hun salaris dan om de onderwijsmethode, en zo de intellectuele en morele opvoeding van hun leerlingen verwaarloosden.'³² Zijn nieuwe standplaats bevalt hem zelfs zo goed dat hij zojuist voor nog eens negen jaar heeft bijgetekend. Hij geeft toe dat het afgelegen Alkmaar als standplaats misschien een wat vreemde keus lijkt voor een gevierd pedagoog. Hij is immers door tal van vooraanstaande steden benaderd met riant en eervolle salarisvoorstellen. Maar de stad is mooi, het klimaat gezond (de pest heeft er nooit op grote schaal toegeslagen), er is goede en goedkope etenswaar te over (vissen, vogels en konijnen, en op het land een eindeloze productie van kaas en boter) en niet onbelangrijk: de studentenkamers

²⁹ Cf. H.E. van Gelder, *Geschiedenis der Latijnse School te Alkmaar*, Alkmaar 1905, 68f.

³⁰ Murmellius' Boethiuscommentaar is opgenomen in de uitgave van Migne, *Patrologia Latina* 63.869A-1074A; de annotaties van Agricola betreffen metrum 4 tot proza 6 van boek 1.

³¹ J.A. Groenland, *Een humanist maakt school*, 173-175.

³² Zie voor de tekst en een bespreking van Murmellius' *De ratione instituendi pueros in schola triuiali epistola* (1515) J.A. Groenland, *Een humanist maakt school*, 77,78 en 298-304 en App. *Flores* 6.3.

voor scholieren van buiten zijn misschien wel duurder dan elders, maar daar staan een zacht bed, propere dekens en een nette inventaris tegenover. De brief die opent met deze opgewekte uitspraken van Murmellius, is zijn tot voor kort onbekende *De ratione instituendi pueros in schola triuiali epistola* (Een methode om kinderen op de Latijnse school te onderwijzen). Het betreft een programmatische brief over het onderwijs zoals Italiaanse humanisten en Agricola die eerder geschreven hadden. Anders dan zijn voorgangers, toont Murmellius zich, zoals ook al uit zijn lofzang op Alkmaar bleek, nadrukkelijk een man van de praktijk. Zelfbewust zet hij zijn bijdrage af tegen de traktaten van gevierde pedagogen als Quintilianus, Battista Guarino en Erasmus. Waar zij de ideale studiegang van de ideale student beschrijven, heeft hij met meer én minder begaafde leerlingen van doen. Bovendien, zo merkt hij op, nemen leerlingen vaak slechts tijdelijk les bij een leraar, om vervolgens naar de volgende door te reizen. Het komt er dus op aan om ook de leerlingen die niet tot de hoogste klas zullen doordringen een goede basis mee te geven voor een vroom en deugdzzaam leven. In de rest van de brief geeft hij invulling aan zijn op de praktijk toegespitste onderwijsprogramma. Zo geeft Murmellius toe dat de studies Latijn en Grieks idealiter wellicht van meet af aan gelijk op zouden moeten gaan, zoals Erasmus bepleit had.³³ Maar de ervaring heeft hem geleerd dat zijn leerlingen pas de tweede klassieke taal kunnen behappen, als de basis voor het Latijn al gelegd is. Murmellius geeft een overzicht van de vakken en leerboeken die in zijn ogen in een gedegen curriculum thuishoren, maakt de schoolregels die hij in Alkmaar heeft uitgevaardigd bekend en legt uit hoe hij zijn leerlingen in navolging van Hegius citaten en stijloefeningen in een dagboek laat optekenen. In de brief en ook in ons vierde bedrijf verschijnt een begeesterd onderwijsvernieuwer ten tonele die eindelijk onbelemmerd zijn praktijkgerichte idealen kenbaar kan maken.

Het vijfde bedrijf brengt de *peripeteia*. In 1517 viel Alkmaar plotseling ten prooi aan oorlogsgeweld, dat aan de ongekende bloei van stad en school een rigoureuze einde maakte. In het kielzog van zijn leerlingen sloeg de rector, berooid van have en goed, op de vlucht. In nood zocht hij zijn heil in de IJsselstreken, waar zijn humanistenleven begonnen was. Voor de rector die in Münster en Alkmaar en in talrijke publicaties zijn ongekende pedagogische talent had laten zien, bleken de nieuwe betrekkingen niet voor het oprapen te liggen. Steden dongen niet om het hardst om zijn gunst, laat staan met rianten aanbiedingen. Murmellius moest zich, toen puntje bij paaltje kwam, tevreden stellen met een baan als leraar van de vierde klas aan de Latijnse school van Zwolle, waar Gerardus Listrius aan het roer stond. Wederom zag hij zich in een ondergeschikte positie gemanoeuvreerd door een rector wiens geleerdheid en pedagogisch beleid allerminst respect bij hem afdwongen: het verfoeide *Doctrinale* werd nota bene nog steeds door Listrius gedoogd. Weldra was Murmellius opnieuw in een

³³ Erasmus, *De ratione studii* (ca. 1511), ASD I,2 114, r. 2-10.

polemiëk verwickeld, zoals hij wereldkundig maakte in zijn bijtende *Epigrammata paraenetica* (1517). Toen zijn positie onhoudbaar was geworden, week hij uit naar Deventer. Aan zijn voormalige school verwierf hij een aanstelling, vermoedelijk onder Hegius' opvolger Johannes Oostendorp. Maar het noodlot wist Murmellius ook daar te vinden. Nauwelijks was hij in de stad van zijn jeugd gearriveerd of hij blies plotseling zijn laatste adem uit, op 2 oktober 1517, slechts 37 jaar oud. In een brief van Buschius aan Van Langen lezen we dat hij een vrouw en jong zoontje in bittere armoë achterliet.

Meteen na Murmellius' plotselinge heengaan stak een gerucht de kop op. Zijn dood zou onder verdachte omstandigheden hebben plaatsgevonden. Hij zou bezweken zijn aan een fles wijn, hem aangeboden door twee obscure types, die zich hadden voorgedaan als medehumanisten. Was Murmellius misschien vergiftigd? Zo ja, wie had er dan baat bij zijn dood? Alle vingers wezen naar de Zwolse rector. Listrius, een vriend van Erasmus (die voor hem op de bres sprong), is eerst door zijn tijdgenoten en vervolgens ook postuum door geleerden eeuwenlang nagewezen als de moordenaar van Murmellius. Maar op de keper beschouwd is de bewijsvoering flinterdun en ontbreekt een werkelijk motief.³⁴ Humanisten hadden er weliswaar een handje van elkaar op papier naar hartelust te demoniseren, maar dat vormt nog geen bewijs voor een opdracht tot liquidatie. De wetenschapper in mij voelt zich dan ook genoodzaakt op te merken dat Murmellius waarschijnlijk door een gemene ziekte gevelde is. Maar voor een literator heeft een moordverhaal onmiskenbaar aantrekkelijke kanten, en dat is waarschijnlijk precies de reden dat het vergiftigingsgerucht zo een grote vlucht genomen heeft. Er is namelijk één enkele bron die bovenal voeding heeft gegeven aan het gerucht en het aan het nageslacht heeft overgeleverd: het *Epicedion* oftewel lijkdicht op de dood van Murmellius van de hand van zijn goede vriend Buschius. In de levende Murmellius had Buschius een trouw bondgenoot in het verkondigen van de humanistische boodschap gevonden. Het heeft er alle schijn van dat hij in de suspecte dood van zijn wapenbroeder als goed humanist literaire en propagandistische mogelijkheden zag.³⁵

Buschius verschijnt aan het slot van de tragedie als de *deus ex machina* die ik u aan het begin beloofd heb. In zijn lijkdicht grijpt hij het gerucht van de vergiftiging dankbaar aan om van Murmellius een ware martelaar voor het humanistisch ideaal te maken – wat uiteindelijk gemakkelijker te aanvaarden is dan een zinloze dood tengevolge van een blind om zich heen maaiende ziekte. Buschius verhaalt hoe Murmellius, heldhaftig ridder in de strijd tegen onwetendheid en zedeloosheid, door een jaloerse, antihumanistische collega-schoolmeester lafhartig in de rug is aangevallen. Zo slaagt hij erin het droeve

³⁴ Zie M.E. Kronenberg, 'Heeft Listrius schuld aan de dood van Murmellius?', in: *Bijdragen voor de vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 1930, 178-214.

³⁵ Zie J.A. Groenland, 'Murder among humanists. The death of Murmellius (1480-1517) according to Buschius', te verschijnen in: R. Schnur e.a. (ed.), *Acta Conventus Neo-Latini Bonnensis. Proceedings of the Twelfth International Congress of Neo-Latin Studies (Bonn, 3-9 August 2003)*. Tempe, Arizona 2006.

einde van zijn vriend ten goede te keren. Murmellius is weliswaar lichamelijk uitgeschakeld, via zijn geschriften klinkt zijn boodschap onverminderd luid en duidelijk – ja, vindt zelfs nog meer gehoor nu de schoolman in het harnas is gestorven. Met enkele troostende verzen van Buschius eindigt het historiedrama:

Murmellius zal, omdat hij zeer weinig geleefd heeft met zijn lichaam,
Maar veeleer met zijn verstand en het licht van zijn geest en zijn
creativiteit,
In geen jaren sterven, maar hij zal overleven met het beste deel van
hemzelf.
Dus doet het me goed te kunnen zeggen: je leeft, Murmellius, je leeft!³⁶

Mocht de wetenschapper in u bezwaar maken tegen de verdichte vorm waarin ik u vandaag over Murmellius heb verteld, dan zou ik u twee dingen willen toevoegen. In de eerste plaats heeft u een indruk gekregen van de moeilijkheden waarmee een biograaf van Murmellius – en in enigerlei mate iedere neolatinist – te kampen heeft, aangezien de humanisten de vorm als geen ander beheersten en uitbuiten. Ten tweede ben ik de mening toegedaan dat een opzichtig gekozen vorm – juist gegeven het feit dat ieder betoog wel aspecten van verdichting bevat – niet alleen maar hinderlijk is voor de onderzoeker. De humanisten hadden het denk ik (tegenover u, als humanistenvrienden onder elkaar, durf ik dat wel te bekennen) bij het rechte eind met hun gedeelde aandacht voor *res én verba* en hun geloof in de sterke verwevenheid van beide. Een literaire vorm hoeft kennisverwerving en kennisoverdracht niet in de weg te staan en kan zelfs voor de goede verstaander verhelderend werken. Ik geef toe, omwille van de dramatiek is Murmellius' onzekere positie als leraar met het nodige *pathos* geschilderd. Dat neemt niet weg dat ik me baseer op bronnen waarop ik in de loop der jaren gestuit ben, en die u, zo u wilt, binnenkort in mijn proefschrift kunt nalezen. Ten slotte kan ik als biograaf van Murmellius niets anders dan concluderen dat sommige levens ingrediënten en wendingen bevatten die welhaast zo fabelachtig of tragisch zijn dat geen fantast ze uit de pen zou durven toveren.

³⁶ 'Sic quia terreno minimum quoque corpore vixit, / Sed mente atque animi lumine et arte magis, / Hinc etiam nullis Murmellius excidet annis, / Sed meliore sui parte superstes erit.' Hermannus Buschius Pasiphilus, *In acerbum magistri Joannis Murmellii Ruremundensis obitum funebre lessum sive Epicedion*, [A v] v°. Keulen, E. Cervicornus, 1517 (Münster ULB, X 1482.10).